

dr hab. Renata Kucharzyk, prof. IJP PAN

Kraków, 17 sierpnia 2023 r.

Instytut Języka Polskiego PAN

al. Mickiewicza 31, 31-120 Kraków

renata.kucharzyk@ijp.pan.pl

RECENZJA ROZPRAWY DOKTORSKIEJ

mgr Aleksandry Serafin-Wicher

pt. *Obraz św. Józefa utrwalony w tekstach religijnych i we współczesnym*

dyskursie internetowym,

napisanej pod kierunkiem prof. dr hab. Haliny Kurek

Przedłożona do recenzji rozprawa wpisuje się zarówno w badania nad językiem i dyskursem religijnym, jak i w nurt badań etnolingwistycznych. Autorka przedmiotem naukowego oglądu czyni obraz św. Józefa w dyskursie religijnym polskich katolików. Kult św. Józefa to ważny fenomen religijny i kulturowy, który jak dotąd nie doczekał się całościowego omówienia z perspektywy językoznawczej. Warto zauważyć, że analizy rekonstruuje wizerunki świętych nie należą do tematów często podejmowanych przez lingwistów. Niniejsze opracowanie po części więc wypełnia tę lukę. Wnioski w nim zawarte mogą się okazać ważne także z perspektywy refleksji teologicznej nad św. Józefem z Nazaretu, a więc z punktu widzenia józefologii, która pretenduje do uzyskania statusu osobnej dyscypliny teologicznej.

Recenzowana dysertacja liczy 427 stron. Składa się z 11 rozdziałów poprzedzonych wprowadzeniem poświęconym etnolingwistyce – paradygmatowi, w którym Autorka sytuuje swoje badania. Te rozdziały można podzielić na dwie grupy: rozdziały metodologiczno-teoretyczne (5 rozdziałów) oraz rozdziały analityczne (6 rozdziałów). Pierwszy rozdział przynosi informacje na temat celu badań, zastosowanej metodologii oraz wykorzystanego materiału badawczego. W drugim rozdziale szczegółowo przedstawiono założenia teoretyczne różnych koncepcji językowego obrazu świata (tekstowej, kulturowej, dyskursywnej). Rozdział trzeci przynosi omówienie teorii dyskursu ze szczególnym uwzględnieniem dyskursu religijnego. Rozdział czwarty przybliża teorię pól semantycznych. Rozdział piąty, kończący część metodologiczno-teoretyczną, poświęcony jest kultowi św.

Józefa. W tym miejscu został przedstawiony także stan badań, głównie teologicznych, dotyczący postaci św. Józefa. Na część analityczną składają się rozdziały przedstawiające materiał uporządkowany według wyodrębnionych przez Autorkę pól tematycznych. W poszczególnych rozdziałach postać św. Józefa została zaprezentowana w pięciu ujęciach – św. Józef jako *mężczyzna, pracownik, mąż, ojciec, patron*. Każdy rozdział części analitycznej zamyka podsumowanie. Jedenasty rozdział przynosi sumaryczne wnioski końcowe. Całości dopełniają bibliografia, wykazy źródeł i skrótów oraz aneks grupujący wykorzystane źródła w kolejności odpowiadającej wywodowi w tekście głównym. Bibliografia liczy ponad 580 pozycji zarówno z zakresu językoznawstwa, jak i teologii, antropologii, socjologii, medioznawstwa, historii sztuki, co pokazuje jak gruntownie Autorka przygotowała się do analizy zagadnienia.

Celem pracy jest – według słów mgr Aleksandry Serafin-Wicher – „odtworzenie obrazu św. Józefa, utrwalonego zarówno w tradycyjnym, jak i internetowym dyskursie polskich katolików” (s. 9). W dalszym fragmencie doprecyzowuje, jakie kwestie szczegółowe będą przedmiotem jej naukowych dociekań. Stawia następujące pytania badawcze: „Jaki obraz Józefa istnieje w tekstach religijnych i we współczesnym dyskursie internetowym? W jaki sposób jest on konceptualizowany, co w nim dominuje, czy analizowane przedstawienia się uzupełniają, czy pojawiają się jakieś różnice? Jak w odmianie dyskursu religijnego używanego przez polskich katolików odbija się doktryna kościoła katolickiego?” (s. 9). Wydaje się, że można by sformułować jeszcze jedno pytanie, a mianowicie, jakie czynniki wpłynęły na ukształtowanie się takiego, a nie innego obrazu św. Józefa. Wprawdzie w różnych miejscach pracy, na marginesie innych rozważań, znajdujemy informacje, które po części stanowią odpowiedź na to pytanie, ale korzystne byłoby zebranie tych wiadomości w jednym miejscu.

Trzeba tutaj zwrócić uwagę na założenie, że badaniu podlega – obok dyskursu utrwalonego w tradycyjnych tekstach – również internetowy dyskurs polskich katolików. Jest to niezmiernie istotne, ponieważ w komunikacji internetowej pojawiają się wypowiedzi różniące się od tradycyjnych, w wielu aspektach innowacyjne, tam też jest miejsce na konceptualizacje św. Józefa odbiegające od sakralnego wizerunku. Jednak specyfika tego medium nastęrcza pewnych trudności metodologicznych. W przypadku użytkowników Internetu trudno pozyskać informacje na temat ich charakterystyki socjolingwistycznej, dlatego nie zawsze możemy mieć pewność, że osoba, której wypowiedź podlega analizie, jest katolikiem. Możemy tak z dużym prawdopodobieństwem domniemywać, jednak nie da się wykluczyć, że także osoby niewierzące lub innego wyznania kształtują ten dyskurs religijny.

We wnioskach końcowych mgr Aleksandra Serafin-Wicher stwierdza m.in., że: „wypowiedzi internautów budujące obraz świętego Józefa bywają ironiczne, a nawet obraźliwe” (s. 345). Pojawia się wątpliwość, czy tak ukształtowane wypowiedzi reprezentują dyskurs polskich katolików. Czy rzeczywiście wyznawcy katolicyzmu bywają krytycznie nastawieni do postaci świętego, wypowiadają się o nim z ironią, używają określeń wulgarnych? Wydaje się, że odpowiedź na te pytania musi być przecząca. W tych wypadkach realizuje się dyskurs osób wrogo nastawionych do Kościoła i jego symboli. Autorka zresztą sama to zauważyła, pisząc: „Do głosu dochodzą osoby niezwiązane z wiarą katolicką lub w nią wątpiące. Co znamienne, to te osoby najchętniej wypowiadają się na forach internetowych stron katolickich” (s. 254). Skoro Autorka uwzględniła w analizie te wypowiedzi, to stoi to w pewnej sprzeczności z założonym celem pracy. Problem ten można łatwo rozwiązać, umieszczając w części wstępnej informację, że bierze się pod uwagę również wypowiedzi osób o innym światopoglądzie. Przy czym w analizie – o ile to możliwe – należy ten fakt każdorazowo zaznaczyć.

Materiał będący podstawą badań pochodzi z tekstów – posługując się słowami Autorki – „o funkcji religijnej” (s. 10). Baza empiryczna obejmuje – jak już wspomniano – zarówno publikacje w formie tradycyjnej, jak i teksty opublikowane w Internecie. W korpusie znalazło się 100 pieśni kościelnych, 101 modlitw, 173 świadectwa, 21 piosenek religijnych zamieszczonych na platformie Youtube.pl, 39 memów, 175 wypowiedzi internetowych z wortalu religijnych oraz 55 wątków z forów internetowych. Z tego zbioru Autorka do szczegółowej analizy wybrała 520 jednostek. Mgr Aleksandra Serafin-Wicher podaje, że materiał gromadzono w latach 2022–2023. W przypadku materiałów opublikowanych w cyberprzestrzeni taka informacja jest niewystarczająca. Wypowiedzi internetowe, dyskusje na forach mogą być wcześniejsze, należałoby zatem uzupełnić informacje na temat czasu ich powstania.

W części wstępnej mgr Aleksandra Serafin-Wicher czyni deklaracje co do wyboru instrumentarium metodologicznego. Badaczka stwierdza: „Metodą badawczą, którą zastosowano w pracy, jest etnolingwistyczna analiza językowa, sytuująca się w ramach badań nad językowym obrazem świata” (s. 9). W dalszej części dodaje, że „do analizy i porządkowania zebranego materiału badawczego zastosowano metodę pól semantycznych” (s. 10). Autorka uzupełnia, że w analizie uwzględnia kontekst przyjęty, który stanowi doktryna Kościoła katolickiego. Lektura pracy przekonuje, że mgr Aleksandra Serafin-Wicher wykorzystuje w zasadzie metodologię etnolingwistyki kognitywnej, rozwijanej przez szkołę lubelską. Sprawnie łączy to podejście z elementami językoznawstwa strukturalnego, a

mianowicie ze wspomnianą teorią pól semantycznych. Autorka swobodnie porusza się w różnych paradygmatach badawczych, wykorzystując w toku wywodu w sposób synkretyczny te elementy poszczególnych teorii, które najbardziej przystają do przedmiotu rozważań.

Z rozdziałów teoretycznych warto zwrócić uwagę na ten omawiający teorię dyskursu ze szczególnym uwzględnieniem dyskursu religijnego. Jak wiadomo, dyskurs to jedno z częściej wykorzystywanych pojęć, nie tylko w językoznawstwie. Pojęcie to bywa różnie rozumiane i definiowane. Autorka opowiedziała się za jego rozumieniem w ujęciu Marii Wojtak. W tym podejściu *dyskurs* to – najogólniej rzecz ujmując – sposób zorganizowania praktyk komunikacyjnych konkretnej społeczności, która przez interakcje wypracowuje ważne dla siebie treści i utrwała stosowne zachowania komunikacyjne. To rozumienie dyskursu wydaje się szczególnie przydatne w kontekście badań nad komunikacją w sferze religijnej. Obszerna część teoretyczna dowodzi, że Badaczka zna dorobek poprzedników, rzetelnie go referuje i umiejętnie wykorzystuje w procesie badawczym.

W części analitycznej, jak pisze mgr A. Serafin-Wicher, „kierunek analizy wyznaczonych pięciu głównych profili św. Józefa prowadzi od wartości najbardziej powierzchownych, związanych z wyglądem zewnętrznym, poprzez cechy osobowości i wartości związane z funkcjonowaniem człowieka w społeczeństwie, do wartości uznawanych za najważniejsze w kulturze polskiej: rodziny i domu, relacji wewnątrzrodzinnych, a także relacji człowieka z *sacrum*” (s. 10).

Dla przykładu pokażmy strukturę pierwszego rozdziału analitycznego pt. *Święty Józef jako mężczyzna*. Autorka omawia trzy kręgi zagadnień skupione wokół tematów: imię, pochodzenie, wygląd. Ostatni z wymienionych obejmuje dwa podrozdziały: *Cechy fizyczne* oraz *Cechy wewnętrzne*. W obrębie cech fizycznych analizie poddano następujące elementy: urodę, wiek, ręce i ramiona, serce i oczy, a spośród cech wewnętrznych omówiono wiarę, milczenie, męstwo i pokorę św. Józefa. Każda z wydzielonych części to interesujące studium analityczne z szerokim tłem kulturowym, z odwołaniami do Biblii, pism mistycznych, apokryfów, z nawiązaniami do kultury semickiej, kultury starożytnej i współczesnej, popkultury, z odniesieniami do sztuki. Rozważania są dobrze osadzone w materiale badawczym, każdy punkt analizy jest udokumentowany odpowiednią egzemplifikacją źródłową. Całość jest dobrze obudowana kontekstem teoretycznym. Omówienie kończy syntetyczne podsumowanie. W podobny sposób skonstruowane są pozostałe rozdziały analityczne. Podsumowania po każdym rozdziale analitycznym bardzo ułatwiają odbiór pracy, a synteza na końcu książki, w której Autorka odpowiada na wszystkie postawione na początku pytania, stanowi swoistą klamrę zamykającą rozważania.

Recenzowana praca przynosi interesujące spostrzeżenia na temat recepcji św. Józefa w polskim społeczeństwie. Mimo że w przekazach ewangelicznych Józef z Nazaretu nie jest szczególnie eksponowany, to w odbiorze wiernych Kościoła katolickiego jest on ważnym świętym, otoczonym szczególną czcią, zajmującym doniosłe miejsce w dyskursie religijnym. Rezultatem tego jest rozbudowany, wielowymiarowy wizerunek postaci, z wieloma szczegółami, przeważnie naznaczonymi wzniosłą symboliką. Dane językowe pokazują, że obraz świętego w tekstach drukowanych i w dyskursie internetowym jest zasadniczo podobny. Pewne różnice jednak da się wskazać. Zwraca uwagę zwłaszcza inny zestaw określeń świętego, w tradycyjnym przekazie są to określenia z rejestru wyższego, np. *król*, *wódz*, *patriarcha*, w internetowym pojawiają się potoczny, np. *facet*, *hipster*, *milczek*. Jest to odzwierciedlenie zmian w dyskursie religijnym, który współcześnie idzie w stronę kolokwialności, rezygnacji z sacrum, porzucania zasady stosowności. Postać św. Józefa bywa uwspółcześniana, zanurzana w realia popkultury, czemu towarzyszy określone słownictwo z niższych rejestrów stylowych. Skrajną postacią tego zjawiska jest wprowadzanie do dyskursu religijnego wulgaryzmów.

Ważny punkt wnioskowania stanowi w pracy spojrzenie na św. Józefa jako postać ontycznie odmienną. Ciesza z Nazaretu ze względu na niezwykle przymioty i niezwykajny życiorys w dyskursie polskich katolików jawi się jako osoba należąca do sfery *sacrum*. Co więcej, w hierarchii świętości zajmuje jedno z najwyższych miejsc. Postrzegany jest jako potężny patron, opiekun i obrońca rezydujący w niebie. Z drugiej strony, w wielu aspektach jest to wizerunek bardzo zwyczajnej osoby, ubogiego rzemieślnika, ojca kochającego swoją rodzinę, przez co uczestnicy dyskursu uważają go za kogoś bardzo bliskiego.

Struktura pracy jest przejrzysta, kompozycja przemyślana i logicznie ustrukturyzowana. Zostały zachowane właściwe proporcje pomiędzy częścią teoretyczną a analityczną. Można mieć pewne zastrzeżenia do spisu treści, który nie w pełni odpowiada zawartości pracy. Rozbieżności możemy zaobserwować w rozdziale VI, w którym wyodrębniono osobno numerowane podrozdziały (3. stopień podziału), a nie znalazło to odzwierciedlenia w spisie treści.

Pomimo że praca jest obszerna, czytelnik nie czuje się zmęczony lekturą, otrzymuje bowiem interesujące przedstawienie w perspektywie językoznawczej wizerunku jednego z najważniejszych katolickich świętych. Praca jest konsekwentnie utrzymana w stylu naukowym, ale warto podkreślić, że Autorka ustrzegła się sztucznego przeładowania terminologicznego. Świadczy to o dojrzałości badawczej Autorki, o znajomości warsztatu

naukowego i umiejętności twórczego wykorzystania wiedzy wyniesionej z lektury literatury przedmiotu. Autorka posługuje się językiem jasnym, zrozumiałym, stylistycznie właściwie bez zarzutu. Drobnymi usterkami są zdarzające się niekiedy powtórzenia oraz sytuacje, w których przywołuje się cytaty bez odpowiedniego wprowadzenia w tekst wyводу (por. np. s. 18, 56, 59).

Kilka innych szczegółowych uwag polemicznych:

1. Powielanie tych samych treści, nawet jeśli konieczne dla toku wyводу, powinno być odpowiednio zaznaczone. Por. np. odwołania do definicji dyskursu w ujęciu M. Wojtak (s. 9–10, s. 53). Na s. 10–11 i s. 64–65 powtórzony został ten sam fragment, dodajmy dosyć obszerny (19 wersów), niemal w dosłownym brzmieniu.

2. Mało precyzyjne stwierdzenie „przedmiotem refleksji objęte zostały teksty o funkcji religijnej, powstające na przestrzeni lat (od czasów średniowiecznych [...] po współczesność)” (s. 10). Tę informację należałoby uszczegółowić, jaki odsetek stanowią teksty z poszczególnych epok. Wydaje się bowiem, że teksty współczesne stanowią zdecydowaną większość.

3. Warto by uwzględnić w bibliografii jeszcze kilka prac językoznawczych, istotnych z punktu widzenia analizowanej problematyki. Takimi opracowaniami są niewątpliwie monografie: Izabeli M. Winiarskiej *Słownictwo religijne polskiego kalwinizmu od XVI do XVIII wieku na tle terminologii katolickiej* (Warszawa 2004) oraz Marzeny Makuchowskiej *Od wrogów do braci. Posoborowe zmiany w dyskursie Kościoła katolickiego* (Opole 2011). Ta ostatnia badaczka jest również autorką artykułu *Dyskurs religijny w cyberprzestrzeni* (opublikowanego w monografii zbiorowej *Interaktion von Internet und Stilistik, Internet und Stil*, Graz 2016, s. 137–146), w którym porusza problematykę przemian we współczesnym dyskursie religijnym. W nurcie badań dyskursologicznych mieści się także praca Aleksandry Pawlikowskiej *Sacrum w profanum. Słownictwo religijne we współczesnej polszczyźnie potocznej* (Wrocław 2012).

4. Jeżeli chodzi o kontekst doktrynalny, to nie zauważyłam w analizie odwołań do licznych prac ks. prof. Krzysztofa Koneckiego, który wielokrotnie w swoich badaniach zajmował się szukaniem teologicznych podstaw kultu opisywanej postaci, m.in. *Święty Józef w posoborowych tekstach Mszału i Liturgii godzin*, „Ateneum Kapłańskie” 128 (1997) z. 527, s. 73–80; *Jak nie mówić i jak mówić... o świętym Józefie*, „Homo Dei” 81 (2012) nr 2, s. 115–118; *Św. Józef w reformie liturgicznej Soboru Watykańskiego II*, [w:] *Święty Józef patron na nasze czasy. Akta X Międzynarodowego Kongresu Józefologicznego. Kalisz, Polska, 27 września – 4 października 2009 r.*, Kalisz 2010, s. 281–296.

5. Określenie *jednostka onomastyczna* (s. 344) lepiej zastąpić określeniem *jednostka onimiczna*.

Autorka podjęła się opracowania trudnego tematu. Wyzaczyła sobie do zbadania niezwykle obszerne zagadnienie, bardzo czasochłonne w realizacji. Podołała temu zadaniu znakomicie, a w rezultacie powstała monografia rekonstruująca wielowymiarowy wizerunek jednego z najważniejszych świętych Kościoła katolickiego. Do najistotniejszych walorów pracy należą: interesujący, nowatorski temat, którego opracowanie wnosi istotną wiedzę do badań lingwistycznych, właściwie dobrane metody badawcze, rozległa i zróżnicowana baza materiałowa, obszerne przytoczenia, które stawiane wnioski czynią wiarygodnymi. Autorka doskonale radzi sobie zarówno na poziomie analizy szczegółowej, jak i umiejętnie formułuje wnioski ogólne. Prowadzone analizy cechuje naukowa dociekliwość, precyzja w formułowaniu wniosków, wszechstronność. Poczynione wcześniej uwagi krytyczne w żaden sposób nie podważają wartości opracowania.

Konkluzja

Stwierdzam, że przedłożona mi do oceny rozprawa doktorska Pani mgr Aleksandry Serafin-Wicher *Obraz św. Józefa utrwalony w tekstach religijnych i we współczesnym dyskursie internetowym* spełnia wymogi stawiane dysertacjom doktorskim, znacznie wykraczając poza zakres wymagań zawartych w *Ustawie o stopniach i tytule naukowym (z dnia 14 marca 2003 r. z późniejszymi zmianami; art.13.1)* oraz w *Ustawie Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce z dnia 20 lipca 2018 roku*. Z pełnym przekonaniem wnioskuję o jej przyjęcie i dopuszczenie Autorki do dalszych etapów przewodu doktorskiego. Biorąc pod uwagę wysokie walory merytoryczne rozprawy, wnioskuję o jej wyróżnienie.

dr hab. Renata Kucharzyk, prof. IJP PAN